

DVA PRIMERA UTICAJA PRIMORSKE ARHITEKTURE NA SREDNJOVEKOVNE MAKEDONSKE SPOMENIKE

KONSTANTIN PETROV

U suvremenim priložima istorije umetnosti naroda Jugoslavije dosad nije bila posvećena pažnja odnosu umetničkih uticaja Primorja i Makedonije. Može se čak reći, da takvo pitanje u nauci nije ni bilo postavljeno

1. Ulomak rozetne tranzene sa sv. Atanasija u Lešku kod Tetova

stoga, što nisu uočeni elementi koji bi ukazivali na njegovo postojanje. Takvih je činilaca, međutim, bilo i njihova vrednost je u novom svetlu proučavanja neosporna.

Ja sam s pitanjem umetničkog uticaja Primorja na makedonsku srednjovekovnu arhitekturu bio suočen na jedan posredan način, proučavajući makedonsku srednjovekovnu dekorativnu plastiku.

Utvrđujući genetske korene i razvojni stilski put dekorativne plastike u sv. Atanasiju u Lešku kod Tetova (1320—1331 god.) i u sv. Nikoli u Ljubotenu kod Skopja (1337 god.), došao sam do zaključka da izbor ikonografskih i dekorativnih detalja (glave muškaraca i žene, školjke i acanthus mollis), njihov skulptorski tretman i ostale stilske odlike upućuju sigurno na vezu s plastičnom dekoracijom nekih spomenika raške stilske grupe, odnosno s plastikom posredno primljene romanike. Osim toga, doba građenja kod ta dva spomenika pada u vreme kada su severne oblasti Makedonije već više od 40 godina u sastavu raške države.

Na taj isti način i istim putem, međutim, nisam bio u mogućnosti da objasnim poreklo i veze dvaju arhitektonsko-plastičnih detalja na oba spomenika. Reč je o rozetnoj tranzeni u sv. Atanasiju i otvoru za rozetnu tranzenu u Sv. Nikoli.

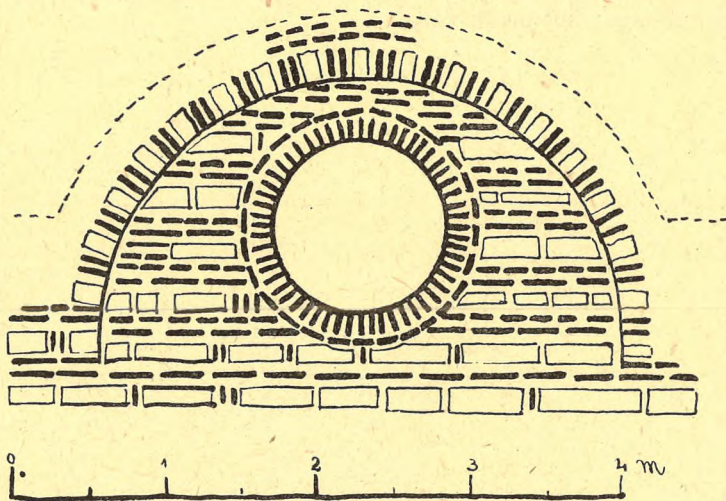
Rozetna tranzena iz sv. Atanasija, koju je 1933. godine objavio R. Grujić (Pološko-tetovska eparhija, i manastir Lešak, Glasnik SND XII, sl. 17), jest komad od žučkastog oniksa (sl. 1), dimenzija $106 \times 90 \times 10$ cm., sa grubo dorađenom površinom. Crkva sv. Atanasija, iako znatno porušena i pod zemljom, mogla je nakon iskopavanja pokazati sve odlike tipične vizantijske građevine, kako po osnovi i elevaciji tako i po fresko dekorisanju. Stoga je stim čudnije bilo prisustvo dekorativnog elementa kakav se ne može naći u makedonskim i vizantijskim spomenicima, a čije postavljanje znači ustupanje jednog značajnog mesta na fasadi crkve dotad u arhitekturi neprihvaćenom detalju. S druge strane nije se mogao naći takav uzor ni među spomenicima raške stilske grupe starijima od sv. Atanasija, jer među tim spomenicima nema rozetne tranzene. Iza toga je mogao biti prihvaćen jedini zaključak, da je taj novi elemenat mogao doći s teritorije starijih stilskih izvora, s Primorja, i da ga tamo treba tražiti.

Istorijski okviri u doba građenja sv. Atanasija omogućavaju takvu pretpostavku. Celo je južno Primorje (od ušća Bojane do ušća Neretve i severnije) bilo sastavni deo srednjovekovne raške države, kao i Makedonija, u toku nekih 70 god., krajem XIII. i polovinom XIV. v. U takvim političko-upravnim uslovima mogle su biti sasvim moguće i veze između nekih samoupravnih gradova južnog Primorja s jedne strane i Makedonije s druge. To je utoliko verovatnije, što su takve kulturne i umetničke veze između primorskih gradova i središnje Raške posvedočene u suvremenim izvorima (Camblak, natpis fra Vita u Dečanima, ugovor Desine i sina mu Blaža za crkvu Davidovicu), i sličnošću pojedinih motiva. O tome je u poslednje vreme pisao Cvito Fisković u svojim radovima: Zadarski majstori u Dubrovniku tokom XIV. stoljeća, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku II 404, Prvi poznati dubrovački graditelji 90; Samostan i crkva sred Jezera na Mljetu, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU VI br. 1.

U tim razvijenim odnosima sasvim je prihvatljiva pretpostavka da je neki primorski majstor preneo osnovnu zamisao o postavljanju rozetne

tranzene na sv. Atanasiju s nekog spomenika južnog, ili možda čak sa srednjeg Primorja. Takvih je spomenika, starijih od sv. Atanasija, na Primorju već bilo. Poznato je da je takva rozetna tranzena postavljena osim na Santa Maria Infunara Collegiata u Kotoru (G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, 41, 46), i na katedrali sv. Anastasije u Zadru (T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne*, vol. III, 267, 269).

U sv. Nikoli u Ljubotenu nema rozetne tranzene, već samo otvor verovatno za rozetnu tranzenu (sl. 2). Sv. Nikola je građen 1337. godine, znači kasnije od sv. Atanasija, ali još uvek u vremenu kada nijedan od spomenika raške stilske grupe nema rozetnu tranzenu. Treba istaći dve činjenice kod ovog primera. Kod sv. Nikole rozetna tranzena nije nađena, te se ne može tvrditi da je postojala. Zatim, Ž. Tatik' je kod ispitivanja 1927. godine (Arhitektonski spomenici u Skopskoj Crnoj Gori, Glasnik

2. Otvor u zapadnom frontonu crkve sv. Nikole u Ljubotenu kod Skopja (prema A. Deroku)

SND II, 103) utvrdio da su rubovi otvora bili zamalterisani i da je otvor funkcionirao kao prozor. Inače treba odmah dodati da u četiri kasnija makedonska spomenika (Markov Manastir, sv. Nikola na Treski, sv. Arhandedjeli u Kučeviću i sv. Andrea) postoje otvori kao okulusi na frontonima ili na zidovima, ali je njihova površina sedam puta manja od površine onog otvora na sv. Nikoli, kojega je dijametar 100 cm.

Ranija mišljenja o karakteru tog otvora bila su podeljena. Ž. Tatik' (u »Arhitektonski spomenici«) smatra taj otvor za primer istočnog uticaja, iako za to nema stvarnih opravdanja. Mnogo je prihvatljivije mišljenje izneo G. Millet (*L'ancien art serbe*, 114), koga ovaj otvor pod-

seća na latinske ruže. I zbilja, takvi otvori, čak i kad nisu zatvoreni tranzenama, veoma su česti na romaničnim spomenicima u Italiji (Pavia, Lucca, Spoleto, Trani, Bari) i u Dalmaciji (katedrala na Rabu — C. Iveković, Građevinski i umetnički spomenici Dalmacije, V, 3; trogirski katedrala — L. Jelić, Contributo alla storia d'arte in Dalmazia, suppl. XXXV, 28, crkva sv. Nikole u Stonu, dominikanska crkva u Lopudu i u Dubrovniku. — C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji).

Moja je pretpostavka, da je ovaj elemenat primorske arhitekture, koji se ne nalazi ni u makedonskoj ni u vizantiskoj arhitekturi, ni u spomenicima raške stilske grupe, direktan uticaj sa sv. Atanasija u Lešku, a preko primorskog majstora, što se evidentno može pratiti i u plastici kapitela sv. Nikole: u istovetnom — malo diminuiranom — izboru motiva i dekorativnih elemenata i istovetnom romaničnom tretmanu.

Na ta dva primera, bar prema dosadašnjim ispitivanjima, završava opseg primorskog uticaja u Makedoniji, što je dovoljno za jasniju sliku stilskih uticaja i kulturnih veza.

Résumé

DEUX EXEMPLES DE L'INFLUENCE DE L'ARCHITECTURE DU LITTORAL SUR LES MONUMENTS MACÉDONIENS DU MOYEN-ÂGE

On n'a prêté, jusqu'à présent, aucune attention aux rapports des influences entre l'art du Littoral et l'art de la Macédoine. Cette question n'a même pas été posée dans les recherches parce que les éléments susceptibles de la justifier n'avaient pas été mis en évidence.

En déterminant la souche génétique et la ligne du développement de l'art décoratif de Saint Athanase de Leško près de Tetovo (1320—1331) et de celui de Ljuboten près de Skopje (1337) on a constaté que le choix des détails iconographiques et décoratifs, leur traitement sculptural et autres caractéristiques concernant le style indiquent un rapport certain avec l'art décoratif de quelques monuments exécutés dans le style de la Rascie ou bien avec l'art plastique qui nous vient indirectement de l'art roman.

Selon ces rapports de style il ressortirait qu'on devrait pouvoir déterminer l'origine des deux autres détails architectoniques plastiques des monuments en question. On n'a cependant pas réussi à expliquer la transenne en rosace de Saint Athanase et l'ouverture de la transenne en rosace de Saint Nicolas par les mêmes influences que leur art décoratif.

La transenne en rosace de Saint Athanase a été trouvée au cours des fouilles effectuées pour dégager l'église qui, d'après ses soubassements, sa surélévation spatiale et ses fresques décoratives, est une construction typiquement byzantine. On ne trouve pas de transenne en rosace dans les monuments macédoniens et byzantins et sa présence dans une église typiquement byzantine indique l'acceptation d'un détail, non accepté jusqu'alors, à un endroit aussi important que la façade de l'église. On ne peut trouver non plus le modèle de transenne en rosace dans les monuments appartenant au groupe architectural de la Rascie, car elle n'a été constatée dans aucune église de Saint Athanase en Rascie.

La seule conclusion serait que cet élément a pu venir des territoires aux origines architecturales plus anciennes, c'est-à-dire du Littoral et que c'est là qu'il faut aller le chercher.

Les raisons historiques d'une hypothèse de cet ordre existent étant donné qu'à la fin du XIIIème et au milieu du XIVème siècle tout le Littoral méridional faisait partie de la Rascie aussi bien que de la Macédoine. Dans un cadre politique et administratif identique les relations culturelles et artistiques devaient être, sans aucun doute, très vives. On trouve leur témoignage non seulement dans les sources de l'époque mais également dans le grand nombre d'éléments architecturaux romans du Littoral qui se trouvent dans les arts décoratifs des monuments architecturaux de la Rascie.

Selon toutes ces probabilités et malgré le défaut des documents de l'époque, on peut accepter l'hypothèse d'après laquelle l'artiste, venu du Littoral, a pu transporter d'un monument de son pays d'origine le plan pour la transenne en rosace de Saint Athanase. Il y avait sur le Littoral des monuments avec une transenne en rosace plus anciens que celui de Saint Athanase.